

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. X

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СРПСКО САРАЈЕВО

СРПСКИ ЈЕЗИК

X/1-2

Београд, 2005.

811.163.41'367.622.22.

811.163.41'373

СТАНА РИСТИЋ (Београд)
БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ (Београд)
ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ (Београд)

ДЕМИНУТИВИ СА СУФИКСИМА *-че* И *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ)*

На основу анализе значења деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* покушали смо да утврдимо основна правила њихове обраде у речнику и у случајевима семантичко-стилских померања значења. Како би се уз већ установљене квалификаторе: *деминутивно* и *хипокористично* доследно представила и варирања значења у прагматичком пољу деминутивности и хипокористичности, понуђено је пет лексикографских решења, модела за обраду деминутива.

* **Кључне речи:** деминутив, хипокористик, сема, значење (деминутивно, хипокористично, пејоративно, експресивно, еуфемистично, стилски (не)маркирано, лексикализовано, нелексикализовано), лексикографија, лексикологија, квалификатор, прагматичко поље, полисемија.

1.0. Тражење начина обраде деминутива *писарче* и *писарчић* навело нас је на проверавање начина обраде деминутива са суфиксом *-че* и *-(ч)ић* у Речнику САНУ. Речник МС је употребљаван за оне деминутиве који још увек нису обрађени у Речнику САНУ (од слова О). Контролни списак деминутива са наведеним суфиксима употпунили смо примерима из *Обратног речника* М. Николића.

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, бр. 1597, који се реализује у Институту за српски језик САНУ, а који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

1.1. Тако смо према значењу основе издвојили следеће групе деминутива: 1) деминутиве који се односе на човека: а) са значењем занимања, статуса и сл. и б) са значењем особине; 2) деминутиве са значењем животиња и 3) деминутиве који означавају предмете, биљке и „остало“.

Грађа нам је показала да деминутиви овог типа нису доследно обрађивани у наведеним речницима. Изложићемо и конкретне примере.

1. 1. а. Деминутиви са значењем занимања, статуса и сл.:

докторче хип. од доктор.

(1) Данас сам добила Јеличину слику, нашег златног докторчета.

докторчић дем. и ир. од доктор.

(2) Удавале (су) се најпослије уморно и разочарано за каква биједног инжењера или докторчића.

капетанче дем. и хип. од капетан.

(3) Син јој капетан! Још када сам био „овојицки“... звала ме „моје капетанче“; (4) ир. Кад какво капетанче по ваздан седи, пуцкара и срче каву ... све се то каже да је рад.

капетанчић дем. и ир. од капетан.

(5) Он је сад дочекао, да га лајтнантићи и капетанчићи киње и ... да га не признају за владику.

официрче дем. од официр; официрско дете.

официрчић дем. и пеј. од официр.

калуђерчић дем. и хип. од калуђер.

(6) Али његов је сметен говор прекинуо калуђерчић.

новинарчић дем. и презр. од новинар.

(7) Жали за мандатом ... Двадесет година му је служио ... И сад да га не види више ... Због кога? Због једне протуге, назови глумца, новинарчића.

детективчић дем. и ир. од детектив.

(8) Прије рата Божалић је био ситни детективчић у Београду.

шпијунчић дем. од шпијун.

(9) погрд. Око себе је окупио ... нешто подофицира, шпијунчића и пробисвијета;

(10) Мој златни ... младићу, мој мали шпијунчићу.

писарче писарчић.

(11) Ма какво *писарче* ... стреса се над нама простим људима као над дечурлијом.

писарчић дем. и пеј. од *писар*

келнерче дем. и хип. од *келнер*; *млади келнер* (у Речнику МС стоји дем. од *келнер*)..

(12) Ако нема газде, а он се разговара с *келнерчетом*.

кројачић дем. и ир. од *кројач*.

(13) Са сиромашним *кројачићем* свршило се брзо: избрисан је из народне гарде, будући (да) се кукавицом показао.

јуначе дем. и хип. од *јунак*.

(14) Ражали се Петку: „Можда није касно / Да с' у живот врати то *јуначе* красно.

јуначић дем. и хип. од *јунак*.

(15) Тако ће н.п. клупа, која је талијанскому дјечаку од десет година сасвим добра, бити очевидно пренизка за нашега исто тако старога личнога *јуначића*.

господарче дем. и хип. од *господар*.

(16) Барјактарче, младо *господарче*;

(17) ир. Данас вредне газде стоје уз ратара, / А твој газда, он се за њих све одмара. / Ал' псећи нањуши на огњиште масно / На ком су му слуге – *господарче* красно.

господарчић дем., ир. и пеј. од *господар*, *незнатан господар*, *владар*.

(18) У овоме округу налажаше се ... подоста украинских племића, малих газда, или као што их тамо зову *Господарчића*;

(19) [То је] мајушна државица за коју се брине самовољан један *господарчић*;

(20) Ти ваљда знаш да сви српски *господарчићи* имају изгледа да постану књаз?

интелектуалчић дем. и ир. од *интелектуалац*.

(21) До те душе натопљене меланхолијом времена и духом слабомоћног, провинцијског *интелектуалчића*, преваљен је један колоритан и типичан пут варошког мулца;

(22) Је ли, богати, *интелектуалчићу*, гледаш у плафон, као неки јоги.

млекарче хип. од *млекар*; *момак који разноси млеко*, *млад млекар*.

(23) Гледај како лепе очи има ово наше *млекарче!* – рече г-ђа Мица ... Како ти је име, момче?

рибарче и **рибарих** дем. и хип. од *рибар*; *рибарчево дете*; *млад рибар*.

шегрче дем. и хип. од *шегрт*; *млад, нејак шегрт*.

(24) Мршаво, умашћено браварско *шегрче* ... гурано се готово међу ноге.

говедарче дем. и хип. од *говедар*; *млад говедар*.

(25) Младо *говедарче* пред кућом му приповједи, како је било.

ђаче дем. и хип. од *ђак*.

(26) Кад би је похвалио, радовала се је тому као какво *ђаче*;

(27) Мехмед Соколовић од малог, незнатног манастирског *ђачета* у Милешеву постао је ... велики везир.

1. 1. б. Деминутиви са значењем особине:

анђелић дем. од *анђео* (1).

(28) Моја дјечица, – лијепа и мила кано *анђелићи* – скачу ... по мени.

анђелче дем. и хип. од *анђео*.

(29) У мојој души бејаше доста мутних мисли од тешке чежње за оним лепим *анђелчетом*;

(30) А оно божје *анђелче*, кад би год свога ђеда спазило ... оно би му пружио ручице;

(31) Даје му златник са *анђелчетом*.

анђелчић дем. и хип. од *анђео*.

(32) Отворена седмера небеса, / *Анђелчићи* рајевину точе;

(33) Уместо да пригрли ... ове *анђелчиће*, он их засу grubим грдњама и суровом руком одгурну децу.

лепотанчић дем. и ир. од *лепотан*.

(34) Је ли, *лепотанчићу*, што нас чамцима ниси снабдео, срам те било?

гадић дем. и хип. од *гад* (1,3).

(35) Видиш, *гадићу* слатки, сузе су ме твоје сасвим смеле, па сам заборавила, рашта сам ... пошла;

(36) Ајд, на Дунавац, пливајте, *гадићи* једни [прасад], што се у истој води и купате и ручате.

мангупче дем. и хип. од мангуп.

(37) Свој последњи петопарац даје за то задовољство какво прљаво жвалаво мангупче;

(38) Ко да нијеси цурче, но мангупче;

мангупчић дем. и хип. од мангуп.

(39) Ови редакторски мангупчићи су врло оштроумна и доста добра деца;

(40) Београдски мангупчићи, чим га видеше, заграјаше;

(41) За њега су сва деца била мангупчићи, како му је то говорила његова мамица.

ђаволић дем. и хип. од ђаво.

(42) Почеше ђаволићи да се цере ... и један већ хтеде да га с леђа роваши;

(43) Еј, ко сте ви што куцкате! Ми смо шумски ђаволићи;

(44) После, кад се пробуди, срце мало [жена], мораш да бежиш од ђаволића, иначе изгоре.

ђаволичић дем. и хип. од ђаво; враголан, ђаволан.

(45) Апостолићи ђаволичићи [каже баба калуђерима који просе]! Сви ли сте једнаци! Лакоми лаживи.

ђаволче дем. и хип. од ђаво.

(46) Подсећала је [девојка] више на несташно ђаволче, које ноћу намамљује људе на јаруге, па им се онда смеје;

(47) Баба " Опаренка " дошла је управо под стог, да нагули вријећу сијена, кад неко ђаволче – из облака – пред њу паде;

(48) Ти момче, ти ђаволче, / Ти мамиш да примамиш / Као воду кроз ливаду.

ђаволчић дем. и хип. од ђаво.

(49) Неки ђаволчић нашао кош у који се хватају рибе ... зачуђено се упитао: — Шта ово може бити!?!;

(50) Деца цикала по мраку као ђаволчићи;

(51) Један мулат ... пролазио је улицицом ... а за њим једно пола туцета ђаволчића, чија је боја лица ишла од отворене бакарне до најчистије црне.

бедниче бедно дете, јадниче, сироче.

(52) Од свега ми највише осташе на срцу и на памети они бедничји од 15-18 година, које кметови, по некој наредби, беху отерали од кућа.

грбавче грбаво дете.

(53) Ем је грбавче, јадниче, ем му се искривила једна нога.

мучениче дете које се мучи, које подноси патње.

(54) Са сиротим *мученичетом* не беше тако;

(55) Мала деца у то време [су] најдосаднија ... "Нек плаче – биће јаче" ... Али тешко њему ако га што боли. Оно је онда *мучениче* овога света.

2.0. За деминутиве са значењем човека, као што показују примери, употребљаване су различите дефиниције, односно различити квалификатори иако су многи примери слични. Тако се јављају дефиниције са квалификаторима: *дем. и хип.* (најчешће и типичне), *дем. и ир.*, *дем. и пеј.*, *дем. и презр.*, само *дем.* односно *хип.*, а уз деминутив *писарче* у Речнику МС не стоји никакав квалификатор, као што има и примера који нису обрађени као деминутиви па су дати и без квалификатора (*бедниче*, *грбавче*, *мучениче*). Примери потпуно истих деминутива различито су маркирани, нпр. **официрче** *дем. од официр*; *официрско дете*, **официрчић** *дем. и пеј. од официр* и **капетанче** *дем. и хип. од капетан*, **капетанчић** *дем. и ир. од капетан*. Како смо приметили, квалификатори *пеј.*, *ир.* и *презр.* непримерено и недоследно су употребљавани и као део дефиниције и као маркери стилских нелексикализованих значења, тако да се оваква недоследност може правдати само лексикографским интуитивним приступом проблему деминутивно-хипокористичних значења, који је иначе веома сложен и до сада недовољно истражен.

2.1. У свим примерима који нису типски дефинисани запажамо или деминуцију основа са негативним значењем, што је у супротности са деминутивном уобичајеном хипокористичношћу, или употребу деминутива у неоговарајућем, неубичајеном контексту. То овим јединицама даје додатну стилску маркираност: еуфемистичну, у првом случају и пејоративну у другом. Иронична употреба деминутива, како нам показују примери, не лексикализује се него се јавља само на стилском плану, па би се, као и сви случајеви овакве употребе у речницима, морала представљати квалификатором *ир.* (*онично*) у делу чланка у коме се наводе примери, а не у дефиницији (в. пр. 4 за *капетанче*, 17 за *господарче*, 22 за *интелектуалчић* и 45 за *ђаволичић*). Тако, квалификатор *ир.* не може бити део типске дефиниције деминутива, бар што се тиче ових изведених суфиксом *-че* и *-(ч)ић*.

2.2. На овакве реализације деминутивних значења у српском језику скренула је пажњу И. Грицкат: „Уколико се афикс дода на неадекватну (у било ком смислу) лексичку јединицу, или се деминутив нађе у било каквом неадекватном текстуалном или стилском окружењу, долази до спецификованих сугестија које се упућују примаоцу саопштења. Резултат може да буде било еуфемизам (замена за „тежу реч“), било наговештај надмоћног односа, нишодаштавања, презира, све до праве пејорације“ (Грицкат 1995: 2). Сада се поставља питање како се оваква варирања могу представити у речницима

напоредо са регуларним деминутивно-хипокористичним значењима, а да се остане у оквирина системских и типских решења.

2.3. Већ смо истакли да је проблем деминуције и хипокористичности веома сложен и са становишта идентификације садржаја и са становишта његове прецизне експликације, из чега је и проистекла показана недоследност у представљању деминутива у нашим речницима. Ако се узме у обзир и чињеница да је деминуција у домаћој литератури веома мало истраживана (исп. Стевановић 1975: 516, 533; Маретић 1899: 306-307; Грицкат 1995: 8, Клајн 2003: 111, 204), онда би се могло рећи да дефинисање деминутива (као и аугментатива) граматичким дефиницијама типа *дем. и хип.* и *дем. и пеј.* (односно *аугм. и пеј.* и *аугм. и хип.*) у нашим речницима представља добро решење јер обухвата све типичне неутралне и стилски маркиране реализације њихових значења. Проблем настаје, како смо истакли, код семантичко-стилских померања карактеристичних за употребу деминутива и аугментатива као маркираних јединица лексичког система, поред осталог и због неодређености деминутивно-хипокористичног садржаја и његове неразграничености од сличних садржаја.

3.0. На основу прегледа значења и примера употребе издвојених група деминутива покушали смо да утврдимо основна правила њихове обраде у речнику и у случајевима семантичко-стилских померања, варирања, и то пре свега оних правила која се тичу избора и комбинације квалификатора пошто граматичке, типске дефиниције, усвојене као начин дефинисања регуларних деминутива, не доводимо у питање. Како би се уз већ установљене квалификаторе: *деминутивно* и *хипокористично* доследно представила и варирања значења у прагматичком пољу деминутивности, било је потребно утврдити различите варијанте значења, број таквих варирања и њихову могућу комбинацију. Решавање проблема олакшавала је досадашња лексикографска пракса која је широку скалу граматичко-прагматичких квалификатора *хип. (око-ристично)* и *пеј. (оративно)* у обради јединица сличног садржаја већ изнијансирала и означила конкретнијим квалификаторима и напоменама типа: *љубазно, шаљиво, фамилијарно, ласкаво, у обраћању деци, младима, кућним љубимцима, за означавање младунчади животиња* и сл., кад су у питању хипокористична значења, односно квалификаторима *погрдно, грубо, презриво* и сл., кад су у питању пејоративна значења. Проблем се јавља у препознавању тих нијанси значења, као и у препознавању случајева неутрализације прагматичких садржаја, која се јавља углавном, како потврђује наш корпус, код деминутива са значењем животиња, предмета и „осталог“.

3.1. Тако је већ на основу овог ограниченог корпуса очигледно да се деминутиви из сфере 'човек' по својим карактеристикама разликују од деминутива са другим значењима. Најбоље је ту разлику представити избо-

ром, редоследом и комбинацијом одговарајућих маркера до којих се може доћи аналитичким утврђивањем статуса основних деминутивних и хипокористичних компоненти у значењу деминутива из једне и друге сфере. При томе се мора имати на уму да се дескриптивним категоријама типа 'умањујуће', 'увећавајуће', којима се представљају деминутивна, односно аугментативна значења, традиционално не узима у обзир чињеница да у семантици људских односа нису примарни садржаји размере него садржаји односа. Ови први представљају се категоријалним појмовима 'велики'/'мали', а други појмовима 'ласкаво'/'презриво'. Кад су у питању хипокористична односно пејоративна значења, то су односи уважавања, неуважавања, симпатије, блискости саосећања и др. Феномен размере, релевантан за свет физичких реалија, индукује и читав низ прагматичких садржаја у сфери људских односа, па је нормално да ће за деминутиве из сфере 'човек' бити примарни прагматички садржаји, а за деминутиве из сфере 'неживо' примарни садржаји размере. За категорију 'живо' важна је и дистинкција по узрасту, па се за деминутиве из ове сфере релевантним јављају параметри 'одрасло/неодрасло (мало, младо)', а за деминутиве из сфере 'човек' и његов однос према ономе што га окружује значајан је и параметар 'драг, мио, симпатичан, близак'.

3.2. У области људских односа размера 'умањујуће/увећавајуће' уводи се и параметар вредновања, оцене и статуса који се код деминутива са значењем занимања, особина, способности и сл. реализује у виду компонената 'лош', 'безначајан', 'никакав', 'који не завређује поштовање', што се на плану општења испољава као однос неуважавања, презирања (исп. Вјежбица 1996: 192–193; Клајн 2003: 111). Регуларност овакве појаве морала би се код деминутива наведеног типа представити избором одговарајућих квалификатора, и њиховим редоследом, па за дефиницију предлажемо следећу комбинацију: *X дем. и хип. или пеј. од X* (нпр. **докторче, докторић** или **јуначе, јуначић дем. и хип. или пеј. од доктор, јунак** и сл.). Задржавањем хиперонима *пејоративно* уместо хипонима *презриво* постижемо потребну уједначеност типске дефиниције не умањујући њену достатност и, што је за методологију израде Речника САНУ посебно важно, остајемо у оквиру правила за дефинисање овог типа лексике. Модел предложене дефиниције, као што показују примери, обухвата све деминутиве без обзира на узраст (одрастао, дете, млад) и без обзира да ли се суфикси *-че* и *-(ч)ић* повезују са основама позитивног или негативног значења (в. пр. 9 са пејоративним значењем и пр. 10 са хипокористичним значењем за *шпијунчић*). Пејоративна значења типа презирања, ниподаштавања код деминутива са значењем занимања, а нарочито престижних занимања и статуса, као и са значењем позитивне особине, додатно су стилски маркирана, па се често употребљавају и као средства за експресивизацију и иронију (в. пр. 17 за *господарче*, пр. 22 за *интелектуалчић* и пр. 34 за *лепотанчић*). За деминутиве са значењем занимања, особине,

чије основе имају негативно значење типа *штијунчић*, *гадић* уобичајено је пејоративно значење, а додатну маркираност добијају ако се употребе у хипокористичном значењу (в. хипокористичну употребу у пр. 10 за *штијунчић* и у оба пр. 35 и 36 за *гадић*).

4.0. У подгрупи деминутива са значењем занимања издвајају се они код којих сема 'мали, умањујући' није обавезна али је честа у пољу узраста, а обавезна је у пољу занимања (у питању су непрестижна занимања), што се на прагматичком плану у складу са традицијом српске културе доживљава као хипокористичност типа ублажавања, сажаљења, саосећања. Зато деминутиви типа *млекарче*, *келнерче*, *рибарче*, *шегрче*, *говедарче*, *ђаче* и сл. реализују само хипокористична значења, па је за њих примењива већ установљена дефиниција са квалifikаторима *дем.* и *хип.*: **Х** *дем.* и *хип.* од *X* (нпр. *говедарче дем.* и *хип.* од *говедар*, а такве су и *ђаче*, *млекарче*, *рибарче*, *шегрче* и сл.).

4.1. На исти, већ установљен начин требало би дефинисати и деминутиве са значењем особине, који реализују типична деминутивно-хипокористична значења карактеристична за опхођење са децом, драгим, блиским особама, кућним љубимцима и сл. И код њих се сема 'мали' реализује факултативно али често у пољу узраста, а у пољу односа, по традицији српске културе, реализује се хипокористичност типа одобравања, нежности, симпатије, покровитељства, ласкања, шаљивости, саосећања и сл., и то без обзира на значење основе од којих се изводе деминутиви. То су деминутиви типа: *мангунче*, *мангунчић*. Модел дефиниције предложен за претходну подгрупу деминутива могао би се применити и на ову групу.

4.2. Сложенији случајеви деминутива ове групе чине примери типа: *анђелче*, *анђелчић*, *ђаволче*, *ђаволчић*, *голунче*, *голубић*, *лептирче*, *лептирић* и сл. који по својим секундарним значењима спадају у ову групу, а по примарним значењима спадају у друге групе. Деминутиве изведене од именица са значењем животиња и начине њихове обраде у речнику, представимо у тој групи, а сада ћемо предложити начин обраде деминутива типа *анђелче* и *ђаволче*: **Х а.** *дем.* од *X (1)*; **б.** *хип.* (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга*, *блиска особа*, *дете*, *кућни љубимац* и сл. (нпр. *анђелче а.* *дем.* од *анђео (1)*); **б.** *хип.* (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга*, *блиска особа*, *дете*, *кућни љубимац*).

4.3. Из ове групе издвајамо и деминутиве типа *мучениче*, *беднице*, *грбавче*, *јаднице*, који у Речнику САНУ нису идентификовани као деминутиви него су дефинисани описном дефиницијом без икаквог квалификатора. Они су деривирани суфиксом *-че* и то од основа са негативним значењем. Код њих је, за разлику од деминутива исте групе, сема 'мали' обавезна у сфери узраста, што у комбинацији са негативним значењем основе, развија

деминуцију типа еуфемизације, а хипокористичност типа саосећања, солидарисања, покровитељства, карактеристичне, такође, за српску традиционалну културу опхођења.¹ Они заслужују посебну пажњу не само као јединице фолклорне маркираности, него и као деминутивна значења типа еуфемизације, која би морала бити представљена у дефиницији одговарајућом комбинацијом квалификатора. Зато за обраду деминутива овог типа предложимо модел дефиниције: *X дем. и еуф. од X* (нпр. *мучениче дем. и еуф. од мученик*).

5.0. Деминутиви са значењем животиња

бравче в. *брав* (1).

(56) Ако који сељак не би имао да купи прасе за овај дан, он коље неко *бравче* из стада;

(57) Ја бих ... за ситну стоку: свиње или овце начинио ... узан а дугачак пропуст или ходник, кроз који по једно *бравче* могло пролазити;

(58) Човек даде стеону кривицу, добро *бравче*, трогодо ... за триес' банака.

бравчић дем. од *брав*.

(59) На сами празник [црквене славе] – други Кућевиштани донесу још *бравчића*, које су обећали за здравље својих болесних;

(60) *фиг.* Ситне *бравчиће* као што сам ја и моје друштво ич не дирају.

голубић дем. и хип. од *голуб*; *млад голуб*.

(61) Мбрао сам просути неколико литара кукуруза, док се један *голубић* није достојио да ми дође на испружени длан;

(62) Када је [снаша] сјела, метну јој на крило мало дијете, обично мушкарца, ваљда у жељи, да стекне и сама за годину дана таквог *голубића*;

(63) *Голубићу* мој! Зар ти не знаш твоју тетку!;

(64) Ја имам дјецу, *голубићу*, а они никог осим мене немају на свијету.

голупче дем. и хип. од *голуб*.

(65) Исто би тако прекидала забаву, кад би јој се приближило које омиљено пиле или *голупче*;

¹ Постоје и друге културе у којима је изражавање жаљења и сажаљења део њихове традиције, а у неким је, нпр. у руској култури, према истраживању А. Вјежбицке, ово изражавање знатно присутније него исказивање љубави, симпатије, нежности. Овакав однос према другима заснива се на животном искуству и народној филозофији о животу и невољама које могу задесити човека (Вјежбицка 1996: 128–131).

(66) *фиг. хип.* Родитељи из милоште тепају деци својој: пиле моје ... *голупче* моје.

голупчић *дем. и хип. од голуб.*

(67) Наши *голупчићи* још су голуждрави;

(68) *фиг. хип.* Немојте да плачете, *голупчићи*.

кравче *дем. и хип. од крава; млада крава, кравица.*

(69) Младунче [краве] је "теле", затим постаје "јуне" ("јуница") до године дана, после је "вочић", односно "кравче";

(70) Удри, комшија, то *кравче*, видиш да ће ми се на ораје избалегати;

(71) Имамо само једно *кравче*.

лептирић а. *дем. и хип. од лептир (1); мали, ситан лептир уопште.*

(72) Трчи час за шареним *лептирићем*, час за каквом светлом бубом;

лептирче *дем. и хип. од лептир (1).*

(73) Ти си малено стаклено звонце везано у крила каквог модрога *лептирчета*;

(74) *фиг.* Мала врагољанка Рожа, *лептирче* четрнаестих прољећа, одбежала на обалу.

лептирчић *дем. и хип. од лептир (1).*

сомче *дем. од сом.*

сомчић *дем. од сом.*

(75) Ишао је с дечацима [на Тису] да вреба *сомчиће* у муљу.

сомић *дем. од сом.*

шаранче *дем. од шаран (1).*

шаранчић *дем. од шаран (1).*

(76) Кад му дође до руке ... угојен *шаранчић*, никад неће заборавити оца попу.

5.1.1. Наведени типови деминутива дефинисани су помоћу следећих квалификатора: *дем., дем. и хип.*, или су дати без квалификатора (нпр. *бравче*). Семе 'умањујуће' и 'мало' у сфери деминуције са значењем животиња реализују се примарно као 'младунче', 'млада јединка животиње', а затим и као 'мали по величини, тежини и сл.', и оне, како показују примери, у основ-

ном значењу индукују прагматичке реализације само на стилском плану, и то су углавном реализације експресивног, а не хипокористичног типа (в. примере за *кравче*). Тек у изведеном, фигуративном значењу када се односе на људе деминутивне компоненте обавезно индукују хипокористичност типа одобравања, нежности, пријатељства, покровитељства и сл., на основу чега деминутиви типа *голублић*, *лептирић* и сл. по секундарним значењима припадају групи деминутива са значењем особина. Ово варирање значења у обради деминутива ове групе могло би се представити на следећи начин: **Х а.** *младо Х (1); дем. од Х (1); б. хип.* (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга, блиска особа, дете, кућни љубимац и сл.* (нпр. **голупче а.** *младунче голуба (1); дем. од голуб (1); б. хип.* (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга, блиска особа, дете, кућни љубимац*).

На сличан начин, као што смо истакли, требало би дефинисати и деминутиве типа *анђелче*, *анђелчић*, *ђаволче*, *ђаволчић* и сл. (в. т. 4.2).

Изузетак чине примери типа *кравче*, *вочић* и сл. у којима се сема 'умањујуће' реализује у сфери узраста само као млада јединка, као и примери типа: *шаранче*, *сомче*, код којих се ова сема реализује само као величина. Код њих се у сфери односа реализује експресивност типа презирања, ни-подаштавања (за први тип в. пр. 70 и 71) или експресивност типа задовољства, карактеристична и за деминутиве са семом *храна* (*лубенче*, *дињче*, *ћевапче* и сл.). Њих би као и деминутиве са значењем ствари и „остало” требало представити на следећи начин: **Х дем. и експр. од Х (1); Х (1).**

5.1.2. Код неких деминутива из ове групе евидентна је и појава неутрализације деминутивности, која је у српском језику ређа него нпр. у македонском, па облици са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* означавају и општи назив за животињу, без ознаке пола. Ова појава, која је у науци већ запажена и донекле елаборирана², као и други видови неутрализације деминутивног и хипокористичног значења, нарочито је карактеристична, за именице са суфиксом *-че*. Неутрализација се у српском језику може илустровати примерима: *бравче* и *говече* поред основних облика *брав* и *говедо*, као и примерима са значењем јединке према збирним именицама: *марвинче* према *марва*, а у даљем излагању навешћемо још неке видове неутрализације (в. т. 6.2.).

² У македонском језику још је изразитија неутрализација деминутивног суфикса *-че*, па се у сфери општих назива за животиње употребљавају само деривирани облици, како смо видели у литератури: „Посебни случаи претставуваат лексемите *куче* и *врапче* кај кои неутрализацијата на деминутивноста завршува со родова генерализација: (*куче* е општ назив за *лес* и *кучка*, а *врапче* ? општ назив за *врабец* и *врабица*)“ (Митева 1982: 132). Степен продуктивности овог суфикса, а вероватно и његова полисемија, већи је у једном делу балканословенског језичког ареала (исп. Радић 2001: 179–180).

6.0. Деминутиви који означавају предмете, биљке и „остало”:

јорганче дем. од *јорган*.

(77) Гура колица, у којима гуче под својче ... покривено свиленим *јорганчетом*;

(78) Отац је љубио ивицу колевке у коју су на плаво атласно *јорганче* падале крупне сузе среће;

(79) Купио јој ... скупу басму и поручио да ... од тога начини "*јорганче*".

јорганчић дем. од *јорган*.

(80) Кад год је могла, шила и везла ... повоје, *јорганчиће* дјетиње;

(81) Колико сам пута гледао моју мајку, вирећи кроз *јорганчић*;

(82) Тако се данас ради са израдом ... антерица, *јорганчића*.

лаворче дем. од *лавор*.

(83) Кад устанем 'ладим ноге у *лаворчету*.

лаворић дем. од *лавор*.

(84) Женско друштво у Београду изволело је поклонити овд. болници ... *лаворића* 10.

марамче дем. од *марама* (1); *марамица* (1).

(85) Ниси се сетио да купиш мајки ... но купујеш којекаквим ... *марамче*;

марамчић 1. дем. од *марама* (1); *марамица* (1).

(86) Купи жени неке *марамчиће* и друге андрмоље.

прстенче и **прстенчић** дем. од *прстен*.

(87) *Прстенче* златно још чвршће њу ће привезат уза ме;

(88) [Из цигаре] се дизао ... плавенкаст дим у малим *прстенчићима*.

цакче и **цакчић** дем. од *цак*.

(89) Код тога Глише пронашли су *цакчић* фино резаног дувана.

млекарић дем. и хип. од *млекар*.

(90) Подигао је један *млекарић*, иако не имађаше стоке.

дињче дем. и хип. од *диња*.

(91) Исеци то *дињче* да поједемо.

лубенче 1. дем. од *лубеница* (1).

(92) Био је здрав као дрен а пуначак и округао као *лубенче*;

(93) За то време се о'ладило и *лубенче* испод чесме – па милина.

лубенчић дем. од *лубеница*.

(94) И поче ми рађат' ... близанке ка' *лубенчиће*;

(95) Њи' два /прасета/ само крмача дојила, па се дотерали ка' *лубенчићи*.

ћевапче и **ћевапчић** (обично у мн.) *ваљчић самлевоног или исецканог меса испечен на жару (роштиљу)*.

(96) Пио је ракију ... у очекивању наручених *ћевапчића*.

милионче дем. и еуф. од *милион*.

(97) Потрошила је *милионче* на гардеробу;

(98) Ето, човек је послован, седи на *милиончету*, две куће!

милиончић дем. и еуф. од *милион*.

(99) И тако ти ја раздам неколико *милиончића*, али признанице чувам;

(100) Не бих [се верио] ... па кад би дали ову кућу ... и три *милиончића* још.

занатић дем. и хип. и ир. од *занат*.

(101) Живећи с Толомијем, навикла се презирати оно мало *занатића* што је знала.

хонорарчић а. дем. од *хонорар*. **б.** презр. незнатан, мали *хонорар*.

(102) Био [је] ... коректор са хонораром, *хонорарчићем*.

6.1. У представљању ових деминутива, у већини случајева употребљен је, с правом, само квалификатор за означавање деминуције *дем.*, јер и примери показују неутрализацију хипокористичности код деминутива за означавање ствари, биљака и сл., иако се хипокористичност јавља као „природни пратилац деминуције” (исп. Грицкат 1995: 11). Неки деминутивни облици нису маркирани ниједним квалификатором, нпр. *ћевапче*. Међутим, употреба и других квалификатора уз деминутиве ове групе, *дем. и хип.* за *млекарић*, затим *дем. и еуф.*, за *милионче* и *милиончић*, као и *дем. и хип. и ир.* за *занатић*, указује на могућност активирања потенцијалне хипокористичности или пејоративности и код овог типа деминутива, што би у типском дефинисању требало показати на адекватан начин. Пример реализације значења деминутива *млекарић* допушта двојак перципирање његовог значења: у хипокористичном или пејоративном односно презривом смислу. Оваква двосмисленост, и двосмисленост уопште у употреби деминутива, у тексту се углавном

отклања употребом детерминатора уз деминутив, што показује већина наведених примера из ове групе и других група. Квалификатор *дем. и еуф.* је употребљен за дефинисање оба деминутивна облика именице *милион* иако они не изражавају еуфемизам већ литоту (привидно ублажавање израза у циљу појачавања, за разлику од еуфемизма којим се израз ослабљује без оваквог циља; исп. Бугарски 1991: 153).

6.2. Овакво појачавање значења са личним ставом говорника (позитивним или негативним), исказано деминутивним облицима, пре ће припадати експресивности него еуфемистичности или хипокористичности. Експресивност овог типа, како показују бројни примери из ове групе, може бити лексикализована (као и у случају *милионче* и *милиончић*), или се може реализовати само као стилско средство или манир у идиолекатској употреби, или се, пак, може јавити као (функционално-стилска) одлика дијалекатских и социјалних говорних идиома. Она се код деминутива ове групе, као и код деминутива са значењем из сфере животиња, често неутралише, па деривирани облици реализују исто значење као и недеривирани речи које су им у основи. Све ове појаве би требало на адекватан начин представити у речнику. Зато за групу деминутива у значењу ствари, биљака и „осталог“ предложено употребу квалификатора *експр. (есивно)* као део граматичке дефиниције и дефиницију истог типа као за дефинисање деминутива претходне подгрупе са значењем из сфере животиња: *Х дем. и експр. од Х; Х* (нпр. *јорганче дем. и експр. од јорган; јорган, лубенче дем. и експр. од лубеница; лубеница; милионче дем. и експр. од милион; милион*).

6.3. Одвајање презривог значења од деминутивног код одреднице *хонорарчић* неосновано је јер сама употреба деминутивног облика именице *хонорар* својим основним значењем указује на такву употребу. Уколико се код именица ове групе сема 'мало, умањујуће' неутралише у сфери размере, онда се у сфери експресије исказује однос не према именованом објекту него према учесницима у комуникацији, па и према самој ситуацији. Овај однос се испољава у веома широком распону експресивности, а то је обично експресивност за исказивање пријатељског расположења, нежности, ласкања, дивљења и сл. позитивних намера према саговорнику, или за исказивање задовољства/незадовољства, чуђења и сл., које је у одређеној ситуацији подстакнуто именованим објектом.

7.0. На основу анализе значења деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* предложено је пет модела њиховог дефинисања у речнику.

7.1. Први модел представљају регуларна деминутивно-хипокористична значења деминутива из сфере 'човек' и за њих предложено традиционално установљен начин типске граматичке дефиниције: *Х дем. и хип. од Х*. То су деминутиви са значењем:

а) особине, типа: *лепотанчић, гадић, мангупче, мангупчић;*

б) непрестижних занимања: *говедарче, келнерче, млекарче и млекарић, ђаче.*

Код неких подгрупа ове групе деминутива регуларност се запажа и у лексикализацији додатне стилске маркираности пејоративног или еуфемистичног типа.

7.2. За први случај стилске маркираности деминутива предложен је модел дефиниције: **Х дем. и хип. или пеј. од Х.** То су деминутиви са значењем:

а) занимања (обично престижних): *капетанче и капетанчић, господарче, докторче и докторчић, официрче и официрчић, писарче и писарчић, калуђерчић, детективчић, новинарчић, ипијунчић, кројачић.*

б) особине, статуса, типа: *интелектуалчић, јуначић,*

7.3. За други случај стилске маркираности предложен је модел: **Х дем. и еуф. од Х.** То су деминутиви типа: *бедниче, грбавче, мучениче.*

7.4. Извесну регуларност показују деминутиви са „осталим” значењима, ван сфере 'човек', који на стилском плану реализују или маркираност типа експресивности или неутрализацију деминутивно-хипокористичних значења, па је за њих предложен овај модел дефиниције: **Х дем. и експр. од Х; Х.** То су деминутиви са значењем:

а) предмета, ствари: *јорганчић, марамчић, прстенчић, џакчић, лаворић;*

б) хране: *лубенчић, лубенче, дињче, ђевапчић, ђевапче;*

в) животиња, типа: *кравче, вочић, бравчић, сомић (сомчић), сомче, шаранчић;*

г) „осталог”, типа: *милионче, милиончић, сопче, аутић.*

7.5. Ово су четири основна модела, док остале две предложене варијанте петог модела представљају могућа варирања примарног значења неких подгрупа деминутива са значењем животиња и „осталог”, и регуларне хипокористичности њихових фигуративних, секундарних значења која се реализују у сфери 'човек'.

Прва варијанта петог модела је: **Х а. младо Х (1); дем. од Х (1); б. хип.** (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга, блиска особа, дете, кућни љубимац и сл.: голупче, голубић (голупчић), лептирић (лептирчић), лептирче.*

Друга варијанта овог модела је: **Х а. дем. од Х (1); б. хип.** (најчешће у обраћању, ословљавању) *драга, блиска особа, дете, кућни љубимац и сл.; анђелић (анђелчић), анђелче, ђаволић (ђаволчић), ђаволичић, ђаволче.*

8. Предност предложених решења је у одвајању типичне, стилски немаркиране деминуције од деминуције која је додатно стилски маркирана под

утицајем говорничког личног става и његовог експресивног реаговања. Издвајање експресивних реализација (у које у ширем смислу спада и пејоративност) од хипокористичних, као и препознавање чисте деминуције представља сложен проблем, који обухвата не само семантички и стилски план употребе деминутива, него и карактеристике стила/говора уопште, што се испољава на идиолекатском, дијалекатском и социолекатском плану. Наиме, зна се да изразита употреба деминутивних односно аугментативних облика може да буде карактеристика идиолекта или неког говорног идиома³, при чему у овим случајевима они не одражавају само појаве лексичког плана него и појаве ширег нејезичког плана: социјалног, културног и психичког. Увођењем квалификатора *експресивно* у комбинацији са квалификатором *деминутивно* обухваћена су различита стилска варирања деминутива, као што су иронија, литота и друга значења, нарочито присутна у омладинском жаргону (нпр. *милионче*, *милиончић*, *проблемчић*, *станче*, *сомче* 'новчанице у апоенима од стотине или хиљаде', *аутић* и др.).

9.0. У анализи су запажена бројнија стилска варирања деминутива са суфиксом *-че*, па је с тим у вези и њихова чешћа употреба у експресивној функцији, као и појава неутрализације деминутивно-хипокористичних значења. Богатија полисемичност суфикса *-че* заснива се на чињеници да он осим значења 'мало, умањујуће', обухвата хипокористичност типа доброг/позитивног осећања и оријентацију на децу, младе⁴, драге особе и кућне љубимце. Сема 'мало, умањујуће' у сфери размере и узраста чини овај суфикс на морфолошком плану двоструко умањујућим средством, што му даје могућност слободније спојивости не само са именицама које означавају нешто мало по одређеној размери, него и са именицама које означавају добра осећања. Хипокористичност исказана овим суфиксом често није усмерена на именовани објекат него на саговорника или на друге елементе комуникативне ситуације. То нарочито показују примери типа: *лубенче*, *дињче*, *сомче*, *рипче*, *ћевапче*, *лаворче*, *сонче* и др.

9.1. Уопште, деминутивно-хипокористична значења суфикса *-че* и *-(ч)ић* даје њиховим дериватима велику могућност употребе на стилском плану, која се преко идиолекатске, дијалекатске или социолекатске употребе може истраживати и као феномен манира у опхођењу својствен појединцу или одређеној групи, заједници, феномен који преко деминутивних суфикса откри-

³ В. Богдановић: 1984, који употребу пејоративних глагола у говору Сврљига објашњава склоношћу носилаца говора ка исказивању негативних емоција и односа у ситуацијама оговорања, препирања и омаловажавања (24).

⁴ Д. Шипка (2003) у структури значења овог суфикса представља само значење 'млади, младо биће', док за суфикс *-ић* (кога маркира као маскулински суфикс), поред овог значења констатује и хипокористично значење (87), а за суфикс *-чић* констатује само деминутивно значење (61).

ва неке особености менталитета носилаца српског језика. Оне се испољавају или као индивидуалне особине типа благости, попустљивости, снисходљивости, бојажљивости, или као колективне склоности ка ублажавању, улепшавању и идеализацији стварности, као и склоности ка иронији, подсмеху и сл. (исп. Вјежбицка 1996: 118–119).

10. Осим предложених модела за дефинисање деминутивно-хипокористичних значења, ово истраживање је показало и то да се у семантици деминутива, као и у семантици сличних маркираних јединица, одражава мера суздржаности у исказивању осећања у међуљудским односима, која је, зависно од културне традиције, различита у различитим језицима. По А. Вјежбицкој енглески језик показује већу суздржаност његових носилаца у односу на носиоце руског и пољског језика. Српски језик је у овом погледу, како показују деминутиви, а и друге лексичке јединице које исказују осећања, сличан руском и пољском језику (исп. Вјежбицка 1996: 193–194).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Богдановић 1984:** Богдановић Недељко, Глаголски пејоративи у говору Сврљига, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд, 23–25.
- Бугарски 1991:** Бугарски Ранко, *Увод у општу лингвистику*, Завод за уџбенике и наставна средства [и] Завод за издавање уџбеника, Београд – Нови Сад.
- Вјежбицка 1996:** Вјежбицка Анна, *Јзык. Култура. Познание*, „Русские словари”, Москва.
- Грицкат 1995:** Грицкат Ирена, О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолог* LI, 1–30.
- Клајн 2003:** Клајн Иван, *Творба речи у српском језику*, Део 2., Суфиксација и конверзија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Нови Сад.
- Маретић 1899:** Maretić Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Митева 1982:** Митева Димка, Неутрализација на деминутивноста кај некои зборови од групата именки во македонскиот јазик, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 131–135.
- Николић 2000:** Николић Мирослав, *Обратни речник српског језика*, Београд.
- Радић 2000:** Радић Првослав, *Турски суфикси у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, бр. 17, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Стевановић 1975: Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Шипка 2003: Šipka Danko, *Rečnik tvorbenih formana: početne leksičke liste*, Alma, Beograd.

POSSIBLE SOLUTIONS FOR PROCESSING THE DIMINUTIVES
FORMED WITH THE SUFFIXES -ЧЕ AND -(Ч)ИЋ IN
THE SANU DICTIONARY

Summary

Analyzing the meaning of the diminutives formed with the suffixes *-če* and *-(č)ić*, with the help of the already established qualifiers *diminutival* and *hypocoristic*, which comprise all the typical neutral and stylistically marked realizations of the meanings of the diminutives, this paper establishes supplementary methods for the systemic defining of the semantic-stylistic variation of their meaning. Thus we offer five models of defining diminutives:

1. *X dim. and hyp. of X.*

- a) referring to features, such as: *lepotačić, gadić, mangupče, mangupčić;*
- b) unprestigious occupations: *govedarče, kelnerče, mlekariče and mlekarić, đače.*

This model includes the regular diminutive-hypocoristic meaning of the diminutives from the sphere 'man'.

2. *X dim. and hyp. or pej. of X.*

- a) referring to occupations (usually prestigious): *kapetanče and kapetančić, gospodarče, doktorče and doktorčić, oficirče and oficirčić, pisarče and pisarčić, kaluđerčić, detektivčić, novinarčić, špijunčić, krojačić.*

- b) features, status, such as: *intelektualčić, junačić.*

3. *X dim. and euf. of X.*

This model includes diminutives of the type: *bedniče, grbavče, mučeniče.*

4. *X dim. and expr. of X; X.*

a) referring to objects, things: *jorgančić, maramčić, prstenčić, džakčić, lavorić;*

b) food: *lubenčić, lubenče, dinjče, čevapčić, čevapče;*

v) animals, such as: *kravče, vočić, bravčić, somić (somčić), somče, šarančić;*

g) „other”, such as: *milionče, miliončić, sopče, autić.*

5. **A. X a. young X (I); dim. of X (I); b. hyp. (most usually while speaking, addressing to somebody) dear, close person, child, pet and similar:** *golupče, golubić (đavolčić), leptirić (leptirčić), leptirče.*

B. X a. dim of X (I); b. hyp. (most usually while speaking, addressing to somebody) dear, close person, child, pet and similar: *anđelić (anđelčić), anđelče, đavolić (đavolčić), đavoličić, đavolče.*

The two before mentioned variants of the fifth model represent possible variations of the primary meaning of some subgroups of diminutives referring to animals and “other”, and of the regular hypocoristic character of their figurative, secondary meanings which are realized in the sphere ‘man’.

Stana Ristić

Bojana Milosavljević

Vladan Jovanović